

Дика Н.М. – кандидат педагогічних наук;
доцент кафедри української мови
Київського університету
імені Бориса Грінченка;

Козир М.В. – кандидат педагогічних наук,
методист вищої категорії
Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти МОН України.

Формування в учнів 5-7 класів мовленнєво-комунікативних умінь засобами інтеракції на уроках української мови

Стратегія нового напрямку в навчанні рідної мови, на який орієнтують освітні стандарти, зазначені у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), полягає у тому, що «школа повинна готувати не мовознавців-теоретиків, а передусім гуманних, освічених людей, які на належному рівні вміють практично користуватися рідною мовою у найрізноманітніших життєвих ситуаціях» [1, 11]. Пошук шляхів формування комунікативної особистості пов'язаний із дослідженням комплексу питань, одним із яких є вдосконалення граматичного ладу мовлення учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Формування в учнів мовленнєво-комунікативних умінь засобами інтеракції в процесі дискусійних обговорень на уроках української мови – складна психолого-педагогічна проблема. Під час навчальної дискусії на уроках української мови в учнів основної школи розвиваються вміння виступати перед однолітками, відповідати на запитання, брати участь в обговоренні – демонстрація цих вмінь підлітками позитивно впливає на мотив можливості самовиявлення. Уміння робити висновки, доводити власну думку, аргументувати її за допомогою прикладів відповіді на конкретне питання, стимулюють мотив прагнення до впевненості в собі й почуття власної компетентності. Дослідники визначають такі психолінгвістичні особливості навчальної дискусії, як:

1. *Двобічний характер.* У процесі дискусії співрозмовник виступає то в ролі доповідача, то в ролі слухача, який повинен реагувати на репліки й висловлювання інших комунікантів [5, 23].

2. *Зверненість.* Дискусія проходить у безпосередньому контакті учасників, які добре обізнані з умовами, в яких відбувається комунікація. Тобто дискусія як груповий діалог передбачає зорове сприймання співрозмовників, яке доповнюється невербальними засобами спілкування [5, 47].

3. *Ситуативність.* Навчальна дискусія є ситуативною, тому часто її зміст можна зрозуміти лише з урахуванням тієї ситуації, в якій вона відбувається, тобто існує чітке співвіднесення навчальної дискусії із ситуацією [8, 35].

4. *Тематичність* як співвіднесеність висловлювань учасників із загальною темою дискусії, яка має певну комунікативну організацію [8, 41].

5. *Зв'язність, послідовність, логічність.* Ці якості навчальної дискусії реалізуються в розвитку ідеї основної фрази шляхом уточнення думки, доповнення до неї, пояснення, заперечення, аргументування, контраргументування тощо [6, 449].

6. *Емоційне забарвлення.* Це знаходить відображення в тому, як добираються лексико-граматичні засоби у структурі реплік в інтонаційному оформленні тощо [8, 97].

7. *Спонтанність.* Мовленнєва поведінка кожного учасника навчальної дискусії значною мірою зумовлюється й мовленнєвою поведінкою партнера. Обмін репліками відбувається досить швидко [6, 503].

Отже, психолінгвістичні критерії навчальної дискусії на уроках української мови якнайкраще мотивують учнів до оволодіння мовленнєво-комунікативними вміннями й навичками.

Для досягнення позитивного результату щодо формування мовленнєво-комунікативних умінь, зокрема вмінь доводити власну думку, пояснювати й аргументувати її, необхідно підтримувати мотивацію підлітків. На розвиток

внутрішньої мотивації позитивно впливають такі фактори: усвідомлення учнем автономії; відчуття власної компетентності; ситуація вільного вибору; внутрішня мотивація учіння й приклад учителя.

Формування когнітивної та мотиваційної сфери підлітків тісно пов'язане з процесом формування в учнів 5-7 класів умінь доводити – як складника мовленнєво-комунікативної компетентності. Під час обговорень проблемних питань на уроках української мови учні усвідомлюють автономію в процесі висловлювання думок, відчують власну компетентність, беруть активну участь у вільному виборі запропонованих позицій та мають можливість виробити власну мотивацію учіння.

Лінгвістичне обґрунтування мовленнєво-комунікативних умінь спирається на закони комунікативної лінгвістики, що забезпечує перспективний, на наш погляд, підхід для сучасної практики формування аргументаційних умінь. Це зумовлює створення власне аргументаційних текстів, що характеризується такими параметрами: визначенням предмета й теми аргументації; визначенням ролі та функції аргументації в мовному жанрі; уявленням про цільове призначення аргументації (довести, пояснити, переконати тощо) залежно від ситуації спілкування; визначенням можливості реалізувати структуру аргументації (максимального, середнього та мінімального ступеня) у мовних жанрах; визначенням можливості розташування структурних аргументаційних одиниць в залежності від ряду факторів: мовного жанру, мовної ситуації, індивідуальності й характеру аудиторії (слухача); вимогами щодо ефективного спілкування в процесі дискусійних обговорень.

Важливим елементом дискусії, на наш погляд, є конструктивний діалог як спосіб обговорення проблемного питання, активного аргументування власної думки. Для діалогічного мовлення типовим є змістовний (запитання – відповідь, згода - заперечення) і конструктивний зв'язок реплік. Дане визначення включає не лише наявність адресата і адресанта, формальну і

змістовну єдність реплік, але і конструктивний момент – формування мовного складу висловлювання адресанта під впливом адресата.

Не менш важливим є визначення понять «мовленнєві вміння» та «діалогічні вміння». У сучасній психологічній літературі існує багато визначень поняття вміння, а саме: здібність до мобілізації досвіду; активний синтез навичок; якісно новий ступінь володіння системою психічних і практичних дій; регулювання дій. Слушною є думка О.О. Леонтьєва, що мовленнєве вміння – це використання «мовних механізмів з різною метою спілкування»; особлива здатність людини, яка стає можливою в результаті розвитку мовленнєвих навичок.

Власне мовленнєві вміння об'єднують уміння вступати у спілкування, підтримувати й завершувати його; проводити свою стратегічну лінію, урахувати компоненти ситуації спілкування, прогнозувати його результат; перепитувати співрозмовника, захоплювати й підтримувати ініціативу спілкування, говорити виразно, виражати основні мовленнєві функції, висловлюватися логічно і зв'язно, продуктивно, цілісно, самостійно, в нормальному темпі, переказувати почуте, передбачати майбутнє.

Як зазначає Е. Палихата, формування мовленнєвих умінь у результаті наслідування вміщує: засвоєння нових слів, словосполучень, реплік, мікродіалогів з метою їх правильної вимови; відтворення діалогів учнями, коли необхідно повторити прослуханий діалог, вимова за зразком; розуміння та засвоєння школярами інтонаційної оформленості репліки, діалогічної єдності, діалогу, в якому педагог проголошує необхідне висловлювання для того, щоб учень повторив його, копіюючи інтонаційний зразок.

Оскільки мовленнєве вміння – новий якісний рівень, то завдяки інтеграції воно періодично переходить на більш високі щаблі. У процесі комунікації необхідним стає оволодіння комунікативними й комунікативно-мовленнєвими вміннями: правильно (адекватно ситуації) обрати стиль мовлення, підпорядкувати форму мовленнєвого висловлювання завданням спілкування,

вживати найбільш ефективні (для поставленої мети і відповідних умов) мовні й немовні засоби спілкування задля вираження й доведення власної думки, уміння дібрати вдалі аргументи в ході обговорення спірних питань.

У цьому контексті доцільно наголосити і на значущості комунікативних умінь, тобто вмінь встановлювати контакт, розпочинати й підтримувати розмову. Комунікативні вміння сприяють вживанню засвоєних фонетичних, граматичних, лексичних умінь у вільному мовленнєвому спілкуванні й під час перебігу дискусійного обговорення проблемного питання.

Таким чином, когнітивна методика формування мовленнєво-комунікативних умінь залежить від урахування вікових особливостей, сформованості вмінь читати, сприймати, відтворювати почуте висловлювання й породжувати у свідомості власне, пояснювати різні думки, аргументувати їх.

Пропонуємо зразки різнорівневих завдань для учнів 5-7 класів загальноосвітніх навчальних закладів, що сприяють формуванню в учнів уміння викладати думки в усній і писемній формах

1.Робота в парах

Прочитати вірш. Виписати іменники. Визначити, які з них відповідають на питання хто?, а які на питання – що? Дібрати синоніми до виділених слів. Що ви можете сказати про іменники, які відповідають на питання хто? що? Чим вони відрізняються? Відповідь обґрунтуйте та порівняйте з теоретичним матеріалом. Поміркуйте з приводу змісту вірша, висловіть власну думку, добираючи вдалі аргументи:

*Споконвіку в держави, у нації
Стало добрим законом, панове:
Жить не може людина у Франції –
І не знати французької мови...
А думки пропливають як тіні,
В давнину, в безгоміння Дніпрове:
Жити можна лише в Україні –
І не знать української мови.
Є. Гайгара*

2. «Рекламна пауза»

Уявіть себе працівником редакції газети, який відповідає за сторінку реклами. Прорекламуйте: роллінгову дошку, IPade, ксерокс, супутникову антенну, тлумачний словник української мови. Доберіть влучні аргументи власного вибору.

3. Метод «Панельна дискусія»

Розглянути таблицю. Дати обґрунтовані відповіді на запитання:

1. За якою ознакою іменники діляться на відміни?
2. До яких відмін належать іменники жіночого і середнього роду?
3. Чому при поділі іменників на відміни враховуються рід слова і його закінчення?
4. Яку властивість мають іменники IV відміни?

Скласти аргументовані діалоги про типи відмін іменників, використовуючи власні приклади.

ВІДМІНА	РІД	ЗАКІНЧЕННЯ В Н.В. ОДН.	ГРУПА	ПРИКЛАДИ
<u>ПЕРША</u>	жіночий, чоловічий, спільний	-а, (-я)	Тверда, м'яка, мішана	<i>Ручка, сирота, надія, суддя, межа, круча</i>
<u>ДРУГА</u>	чоловічий, середній	нульове, -о, -е, -а, -я	Тверда, м'яка, мішана	<i>Місто, біг, зілля, явище, морж</i>
<u>ТРЕТЯ</u>	жіночий	нульове		<i>Сіль, молодь, мати</i>
<u>ЧЕТВЕРТА</u>	середній	-а, -я (у непрямих відмінках з'являється		<i>Лоша, теля, дівча</i>

		суфікс –ат (-ят), -ен)		
--	--	---------------------------	--	--

4. Групова робота

Прочитайте тексти. Чи випадково в першому переважають дієслова недоконаного виду, а в другому доконаного? Доведіть власну думку.

Випав саме сонячний лагідний день пізньої осені. Низько стояло в небі негріюче, але ласкаве сонце. Яскраво зеленів обмитий дощами озимий клін на пагорбах за містом. В лузі понад річкою пахло прілим вербовим листям і оглушливо цвірінчали зраділі горобці в кущах дерези за городами. (В. Козаченко).

Щось насувало грізне. Потемніло, завітрило, закрутила курява. Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі. (С. Васильченко.)

- Зробіть висновок про те, коли який вид дієслів доцільніше застосовувати.
- Розкажіть про будь-яку подію. Визначте вид використаних дієслів.

5. «Слабка ланка» (запозичені слова)

Інша назва усної народної творчості (фольклор).

Вага товару без тари (нетто).

Група людей, що оцінює конкурси, турніри (журі).

Наука про землю (географія).

Наукова суперечка (дискусія).

Антонім до слова пасивний (активний).

Синонім до слова адаптація (приспособування).

Частина слова, що стоїть перед коренем і служить для творення нових слів (префікс).

Попередній зміст телепередачі, наступного числа газети (анонс).

Кінцевий етап змагань (фінал).

6. «Перекладачі»

Перекладіть українською мовою. Числівники запишіть словами. Підкреслені числівники провідмініайте. До поданих речень доберіть власні аргументи.

1. Ежегодно растительность земного шара отдает в атмосферу в виде водяных паров 600-700 триллионов тонн воды. 2. Экологи насчитывают около 150 видов, которые исчезли с нашей планеты за последние 300 лет. Слишком поздно делать что-то, чтобы вернуть эти 150 видов, но мы могли бы помочь другим 240, которые сегодня под угрозой (3 книги).

7. «Промова»

Уявіть, що вам, членові лінгвістичного гуртка, доручили виступ на одну із тем: *«Як народжуються та помирають слова», «Слова-прибульці в українській мові», «Чи потрібно боротися за чистоту власного мовлення», «Фразеологічні дива»*. Складіть текст своєї промови на засіданні гуртка.

8. Колективна робота з текстом.

Почитайте текст мовчки, потім уголос. Доберіть до нього заголовки. Визначте його стиль.

Число сім у стародавньому світі вважалося містичним, а подекуди й священним.

Містом на семи горбах здавна називають Рим: пізніше цю назву було перенесено й на інші великі не рівнинні міста.

Сади Семіраміди – це величезний комплекс, збудований у Вавилоні в сьомому столітті до нашої ери. Це чудо було створене для дружини царя – лідійської царівни, а от чи звалася вона Семірамідою, – невідомо.

Третє чудо – мавзолей у Галікарнасі – розкішна усипальниця Мавзола, сатрапа перської провінції. Проіснувала вона до 15 століття, коли її зруйнували, використавши матеріал для побудови укріплення. З тих часів монументальні споруди для поховання визначних осіб звать мавзолеями.

Храм богині Артеміді в Ефесі – четверте чудо – відзначається вишуканістю форм і багатством оздоб.

П'ятим чудом світу вважався Колос родоський – бронзове зображення бога сонця Гелі оса. Статуя проіснувала всього шістдесят років і була зруйнована землетрусом.

Шосте чудо світу – статуя бога Зевса в його святилищі в Олімпії.

Сьоме – маяк на острові Фарос біля Олександрії, збудований з білого мармуру. Близько 150 метрів заввишки, увінчаний статуєю Посейдона.

Можна з упевненістю сказати, що сім чудес світу не охоплювали всіх архітектурних див стародавньої Греції і Єгипту: безперечно, їх було значно більше (За А. Коваль).

- Що нового ви дізналися з тексту? Чи було вам цікаво його читати?
- Як Ви вважаєте: чи є цей текст аргументаційним? Якщо ні, то додайте до його змісту влучні, на ваш погляд, аргументи.
- З'ясуйте питання про паралельні відмінкові закінчення кількісних числівників.
- Охарактеризуйте, як сполучаються числівники з іменниками. Наведіть свої приклади.
- Визначте їх синтаксичну роль.

10. «Редагування»

Прочитайте. Знайдіть у тексті порушення синтаксичних норм. Чим вони пояснюються? виправте помилки. Аргументовано доведіть доцільність виправлень. Чи змінився зміст тексту?

Про давність української мови свідчать твори реліктові, фольклорні, особливо пісні календарно-обрядові. Український мовознавець Олександр Потебня, наприклад, стверджував, що веснянка «А ми просо сіяли» існувала в Україні вже у I тисячолітті до н.е. Тож невже співалася вона мовою якоюсь іншою? А колядки про створення світу птахами (тобто ще з дохристиянських часів) навряд чи перекладалися з мови якоїсь давнішої за українську, адже не мали в тому потреби християни.

Багато дискусій наукових викликає також існування в землях українських писемності. Засвідчують знахідки археологічні наявність писемних знаків на посуді глиняному, пряслицях, зброї тощо ще за доби трипільської, тобто 6 тисяч років до н.е.

Чи це було письмо фонетичне, чи ієрогліфічне – відповіді певної не дали поки що дослідження (З «Історії української літературної мови»).

11. Коментоване письмо.

Запишіть, правильно розставляючи розділові знаки, поясніть їх уживання. Випишіть числівники ужиті в тексті, розберіть їх за будовою. Знайдіть у тексті влучні аргументи, запропонуйте власні варіанти.

Глиняні книги розповіли нам, що математичні знання мудрих вавилонян не обмежувалися чотирма діями арифметики. Вони легко обчислювали відсотки, уміли виміряти площу різних геометричних фігур, за тисячу років до народження Піфагора знали теорему, нині відому під назвою Піфагорової.

Наш семиденний тиждень також народився в Дворіччі. Там же закладено основу сучасної науки про будову й розвиток небесних тіл (П. Утевська).

12. «Творчий диктант»

Доведіть, що перед вами зв'язний текст. Доберіть до нього заголовок. Сформулюйте правило «Правопис не з дієсловами». Які ще завдання ви б запропонували, якби були вчителем? Аргументуйте їх практичне значення.

Чого тільки (не) має у світлиці! (Не) зчуєшся, як перенесешся у минуле. (Не) можна (не) захоплюватись (не) повторними барвами вишивок, (не) перевершеними розписами печі, старовинним посудом. (Не) (не) хтуймо минулим, щоб (не) зачерствіли серця наші!

13. «Робота з аргументаційними текстами»

Прочитайте зразки аргументаційних текстів. Знайдіть головну думку, доберіть до неї влучні аргументи. Обґрунтуйте власну позицію.

1. Ніколи не стане благородною, доброю, чуйною та людина, яка в дитинстві не була гарним сином чи ніжною донькою. Тому кожен із нас має

подумати, наскільки він зобов'язаний перед своєю матір'ю. Скільки безсонних ночей провела вона над колискою маленької дитини. Скільки турбот віддала вона, поки ми підрости. Та й зараз вона турбується про тебе, юначе. Адже мати готова пожертвувати всім, віддати все, аби тобі було добре. То невже тобі не хочеться також зробити що-небудь для неї, щоб віддячити за її турботи. Намагайся частіше допомагати їй по господарству. І ніколи не лінуйся частіше писати їй листа з табору відпочинку чи з відпочинку біля моря. Якби ти міг побачити, яке для неї щастя кожний рядок, кожне слово, написані тобою, з якою гордістю і ніжністю буде вона розповідати про твої новини за межами дому. І якби ти бачив вираз її обличчя, чула інтонацію, з якою вона розповідала про написане тобою, то ти б згоден був би писати матусі щодня.

Шануйте своїх батьків, радуйте їх своїми успіхами й досягненнями, знайте, що й ви колись будете батьками! (З учнівських творів).

2.Останнім часом багато говорять про охорону природи. Ми так забруднили моря і річки, ліси і степи, що стало страшно за майбутні покоління. Що залишимо в спадок майбутньому? У школах ввели предмет екологію. На цих уроках ми говоримо про навколишній світ, про те, як легко порушити баланс у природі, а ось відновити порушене дуже складно. Природа сама відновлюється, але дуже поволі, тому люди повинні берегти і охороняти той світ, в якому живуть. Якщо ми отруїмо землю і воду, то дихатимемо отруєним повітрям і харчуватися непридатною їжею. Люди почнуть перероджуватися у виродків. Щоб цього не трапилося, треба берегти навколишнє середовище.

Коли кожна людина дотримуватиметься чистоти у своєму дворі, в лісі, де гуляє, на підприємстві, на якому працює, наскільки зміниться все навколо! (З учнівських творів).

3.Благородство — це постійний стан душі людини. Воно або є, або його немає. І формується воно в дитячі роки. Важко і, напевно, не варто чекати благородних вчинків від людини, яка в дитинстві могла принизити однокласника, образити дівчинку, звалити свою провину на іншого, відмовитися від своїх слів і не виконати обіцянки. Не може стати благородним людина, яка сприймає батьків як людей, які просто зобов'язані створювати йому умови для щасливого дитинства (годувати, одягати, піклуватися, давати гроші). Від таких людей не дочекаєшся безкорисливої допомоги. Таких зазвичай в класі не люблять, хоча іноді їм вдається верховодити. А ось по-справжньому скромні і благородні хлоп'ята часто залишаються непоміченими. Але тільки на них можна вважатися у всіх важких ситуаціях в житті. Недарма ж багато людей люблять читати книги, або дивитися фільми про справжніх героїв. Але треба не тільки захоплюватися ними, але й намагатися самим бути чесними, благородними, мужніми — тоді краще станемо ми і наше оточення! (З учнівських творів).

14. Робота в парах

Скласти аргументаційні тексти зі вставними словами та словосполученнями (метод «Думай – Працюй у парі - Ділись»):

I пара – впевненість\невпевненість у повідомленні; II пара – почуття; III пара – оцінка фактів з погляду їх звичайності; IV пара – зв'язок думок, послідовність викладу; V пара – спосіб оформлення думок, експресивний характер висловлювання; VI пара – джерело повідомлення; VII пара – активізувати увагу слухача, викликати бажану реакцію на повідомлюване; VIII пара – ввічливість.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») — К.: 1994. – 60с.

2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти// Постанова Кабінету Міністрів України. — 23 листопада 2011 р. № 1392 — zakon2.rada.gov.ua
3. Горошкіна О. М. Інтерактивні методи навчання української мови / О. М. Горошкіна // Освіта Донбасу. — 2004. — № 2. — С. 29 — 34.
4. Коротаева Е. В. Учебная дискуссия : опыт и проблемы / Е. В. Коротаева // Рус. яз. в шк. — 2002. — № 4. — С. 35 — 37.
5. Махновская Н.И. Система обучения аргументативным умениям в курсе риторики в вузе и школе : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 : М., 2004 — 395 с. РГБ ОД, 71:05—13/148.
6. Мацько Л.І. Українська мова в освітньому просторі. — К., 2009. — 606 с.
7. Мацько Л.І., Караман С.О., Караман О.В. Українська мова. Як писати переказ: Навчально-методичний посібник. — К.: Магістр-S, 1998. — 224 с.
8. Пентиліук М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліук , С. О. Караман, О. М. Горошкіна. — К. : Ленвіт, 2005. — 256с.